

Дитер Херберг

Ключови думи в периода на Промяната. (Лексиколожко-лексикографски проект за оценка на текстовия корпус от времето на Промяната при Института за немски език)*

1. Предпоставките

Възприето е рухването на ГДР през есента на 1989 г. да се нарича Промяна, така че времето до възстановяването на държавното единство на Германия на 3 октомври 1990 г., с което частта от немската държава, наричана ГДР, окончателно престана да съществува, може да се означава като период на Промяната. Мирната революция през есента на 1989 г., постепенното демократично преобразяване на много области от обществения живот в съществуващата още през 1990 г. ГДР и накрая присъединяването на ГДР към Федерална република Германия, придружено в отделните етапи на този процес от различни, все пак съществени езикови промени като тези, в такъв напорист и интензивен вид навярно рядко могат да се наблюдават и изживеят. Все още далеч не е преодоляна степенята на пригаждане, на пригодяване в езиково отношение, която гражданите на източните немски земи трябва да поднесат като доказателство на изискванията на определена комуникативна общност в старата Федерална република, за да може да се твърди за наличие на някаква немска общност.

Многобройни езикови феномени от времето на Промяната вече са представени и анализирани, сред тях е между другото представителният списък с литература, която P. von Polenz (1993) привежда в обобщения изследователски доклад „Езиковият бунт в ГДР през есента на 1989 г.“. Въпреки това все още не може да се говори за една всеотна и изчерпателна научна разработка на езиковите аспекти на Промяната и времето на Промяната.

Тук бих искал да представя един проект, базиран на събран текстов корпус, който представя, анализира и документира т.нар. ключови думи от периода на Промяната и който трябва да бъде завършен от трима, работещи по темата, сътрудници на Института за немски език (Манхайм) в края на 1994 г. Първо ще характеризирам създадения корпус в рамките на една „Обща немска инициатива за създаване на корпус на Промяната“ (2.), след това ще изясня накратко нашата концепция за ключовите думи (3.), после ще опиша видовете статии и тяхната структура (4.) и накрая чрез един пример (*кръгла маса*) ще илюстрирам конкретния анализ.

2. Общата немска инициатива за създаване на корпус на Промяната

Събраният и пазен в Института за немски език (IDS) в Манхайм текстов корпус е резултат на един двустранен проект, събран след Промяната по инициатива на Института за немски език - тогава все още проект между две държави, който през 1990/1991 г. беше обединен под името „Обща немска инициатива за изработване на корпус на Промяната“ (ОНИ) от Манхаймския институт и от съществуващия до края на 1991 г. Централен институт за езикознание на източноеберлинската Академия на науките (срв. Herberg/Stickel 1992, Herberg 1993). Бяха положени усилия от изработения от две части корпус да бъде изграден компютърен корпус в обхват от около 4 милиона думи, който да съдържа избраните текстове от ГДР и от ФРГ към темата „Политическият прелом в ГДР“ и „Сближаване и обединяване на двете немски държави“ и да се направи възможно описанието на промените в обществената езикова употреба в ГДР в сравнение с Федералната република от средата на 1989 г. до края на 1990 г.

Целта се определяше от възгледа, че трябва да се следва задъханото темпо на политическите събития, текстовете, отнасящи се до тези събития да се съберат възможно най-бързо, да се подложат на лингвистичен анализ и да се предоставят на разположение на хората. Потребността от една широка текстова основа за изследване на езиковите симптоми и последствия от Промяната беше наложителна и правилно преценена.

Резултатът от Общата немска инициатива като т. нар. Корпус на Промяната (КП) представя следователно текстови документи от обществената езикова употреба в Германия от средата на 1989 г. до края на 1990 г. като документално изработена компютърна картотека по приведените по-горе теми, свързани с времето на Промяната и се състои от два аналогично структурирани и построени на еднакви формални договорирани принципи текстови корпуса: Корпус на Промяната на ГДР (КПД) и Корпус на Промяната на ФРГ (КПФ).

Корпусът на ГДР съдържа 1632 текста от ГДР, респ. от новите провинции на Федералната република и общо около 1,5 милиона словоформи. Текстовете са избрани въз основа на три критерия: хронологично съотнасяне към релевантни политически събития (напр. 40-та годишнина на ГДР, митингите, избора на Народната камара на ГДР, обединяване на парите, стопанството и социалната сфера, близка тематика (напр. проблематиката, свързана с Държавна сигурност, националния въпрос), разнообразие от текстови видове (до текстовете от вестниците, още и напр. възгласи, листовки, изборни материали, записи на дебати в Народната камара. Текстовете от ежедневниците и ежеседмичниците представят около 50% от Корпуса на ГДР.

Корпусът на ФРГ съдържа 1755 текста от старите провинции на Федералната република с общо около 1,8 милиона словоформи. Бяха избрани текстове, чието съдържание има отношение към историческите събития в ГДР и държавното обединение. Като източници са използвани преди всичко ежедневници и

ежеседмичници и списания, към тях - протоколи от заседания на Бундестага. За разлика от Корпуса на ГДР не трябваше да се вземат под внимание допълнителни текстови събития, тъй като за обществената дискусия в ГДР не играеха никаква роля във старата Федералната република. Частично в текстовете на Корпуса на ФРГ се намират всякакви цитати или индиректни възпроизвеждания на текстове от такива документи.

Всеки от двата текстови корпуса се дели, ако говорим за техническото документирание, на: документи, които разделят едни от други различните текстови форми на поява или различните вестници и списания. Най-малкото документирание единство е субдокументът (напр. отделни статии във вестници, отделен възглас в изборната кампания), което е означено чрез номерация на субдокумента, позволяващо библиографската му верификация при компютърното изчисляване. С помощта на изчислителната система COSMAS (= Corpus Storage Maintenance and Access System) текстовете могат да се избират по единична дума (напр. *Wende* 'промяна'), съчетание (напр. *friedliche Revolution* „мирна революция“ и комбинации от думи (напр. *sozial* изглежда [недостатъчно] смекчено) (срв. за това изчислителна система al-Wadi 1994). Една лематизираща програма, осъществена в Института за немски език, улеснява търсенето по основна форма на принадлежащите ѝ флексивни форми, сложни думи и предишни словообразователни форми.

Специално за нуждите на този проект беше осъществено за компютърно ползване от служба „Лингвистична обработка на данни“ при Института за немски език по наше желание сегментиране на всички извори по шест, релевантни за периода на Промяната, хронологични фази. Сегментирането на фазите следваше доминантното, историческото протичане на структуриращите събития:

Фаза 1: 01.07.89 - 17.10.89 (предварителна фаза: масово бягство, митинги, 40-та годишнина на ГДР)

Фаза 2: 18.10.89 - 28.11.89 (падането на Стената)

Фаза 3: 29.11.89 - 18.03.90 (първи свободни избори в Народната камара)

Фаза 4: 19.03.90 - 22.08.90 (обединяване на парите, стопанските и социалните връзки)

Фаза 5: 23.08.90 - 15.10.90 (път към държавно обединяване)

Фаза 6: 16.10.90 - 31.12.90 (обединена Германия)

Това сегментиране на текстовите избори по фази е важно помощно средство за разпознаване и проверка на речника, респ. на промените в употребата на думите по отношение на отминалите и следващите фази, респ. за периода преди и след Промяната.

Корпусът на Промяната, който както и други текстови корпуси на Института за немски език е достъпен за общо ползване от учените, се оценява в Института за немски език в лингвистично отношение в три частични проекта. Освен изработването на корпусовия регистър и изследване на вариантността в значенията в текстовете на немското единство, се анализират и лексикографски обработват ключови думи от периода на Промяната. По-нататък ще се занимаваме само с този проект.

3. Какво означава изразът „ключови думи, свързани с Промяната?“

Намерението, което се хвърля веднага в очи, е да се изследват възможно всестранно и изчерпателно промените в обществената езикова употреба, свързани с периода, на базата на Корпуса на Промяната. Скоро той се разви като разточителен и твърде обхванат за двегодишна програма на трима сътрудници. При обмислянето как би могло да се разграничи смислено цялото това разширено поле на изследователска работа и с кой концепционен изходен пункт от една страна оптимално би могло да се използват предимствата на нашето специално изследователско състояние (наличие и разполагането в един текстов корпус; възможност за свързване с методическия опит на лексиколошко-лексикографските работи на Института за немски език), а от друга страна би могло да се очаква един интересен и полезен резултат, накрая концепцията за ключовите думи ни се стори обещаваща успех.

Понятието ‘ключови думи’ се използва относително често, но най-вече съвсем неопределено и едва ли може да се определи така, че да е удобно за употреба. Приближаващите се мнения, съгласието между хората, които го използват, се състои в това, че то не е операционализирано и не се свързва със системни качества на лексикални единства, а принадлежи повече към сферата на употреба. Критериите, които се привеждат най-често за неговата употреба, са: съдържателна релевантност, типизиране и честота на поява във връзка с изследваната област. Въпреки собствената неяснота струва ни се, че концепцията за ключовите думи е подходяща за разграничаването на нашата, свързана с употребата, задача.

Ролята на ключови думи от периода на Промяната (от средата на 1989 г. до края на 1990 г.) изпълняват такива лексикални единства (единични думи, значения на думи, многозначни думи, фразеологизми), които дават типичен езиков израз на доминантното съдържание на публичната езикова употреба, свързана с времето на Промяната в една или повече или във всички фази на този период, които до известна степен са кондензирани върху понятието и които следователно се употребяват често в съответния период.

Тази работна дефиниция улеснява наистина редуцията на лексиката от текстовия корпус, свързана с времето на Промяната от вероятния кръг кандидати да попаднат в него, обаче за конкретния избор на обработваните заглавни думи все още има едно широко пространство за евентуална преценка. При този избор беше определящо желаният резултат да не е речник от традиционен вид с многобройни, силно стандартизирани единични (отделни) статии; много по-определено беше да бъдат анализирани брой езикови изрази, релевантни за времето на Промяната, интерпретирани и документирани в тяхната употреба, специфична за периода на Промяната.

4. Видове статии и тяхната структура

При разслояването на квалифицираните от нас единства като достойни за обработка като ключови думи, би било добре, а също така и икономично по отношение на представянето и смислено, по отношение на интереса на ползващите го, не да се следва една установена схема за кодификация, а да се имат предвид три различни

вида статии: статия на отделната дума, груповата статия и рамковата статия. Не само във връзка с това триединство, но и по отношение на някои други признаци нашият проект сочи определени външни прилики с един друг речник, изработен в Института за немски език - с речника на публичната езикова употреба „Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist“ (Strauß/Naß/Harras 1989), за който Gerhard Strauß (1986) съобщава (вж. Strauß 1988) и чието лексикографско ноу-хау ние се опитваме да използваме разбира се по един разбираем модифициран начин. Следователно речниковият вид 'статия на единична дума' се опитва да опише по-подробно, докато двата други текстови вида съдържат само една кратка характеристика.

4.1. Статия на единичната дума

Статията на единичната дума описва обикновено едно лексикално единство, но също така и повече лексикални единства, които принадлежат към същото семейство думи, напр. *Akte* 'документ', *Einheit* 'единство', *Runder Tisch* 'кръгла маса', *Volk* 'народ', *Demokratie /demokratisch* 'демократия /демократически', *frei/Freiheit* 'свободен, свобода'. Всяка речникова статия на единичната дума се състои от шест лексикографски текстови компонента, от които пет са задължителни, а шестият е факултативен. Това са:

[1] *Заглавка, заглавки*

[2] *Кодификация*

Дават се указания дали в дадения случай релевантни за периода на Промяната значения на заглавката, на заглавките в два разпространени, появили се преди Промяната, по тип сравними речника на съвременния език от ГДР (*Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* = РСНЕ) и от ФРГ (*Duden. Deutsches Universalwörterbuch* = НУР) вече е / са кодифицирани, респ. кои узуални изходни значения са установени като нови значения за периода на Промяната. Тези сведения служат в интерпретационната част на компонент [3], като данни, които са във връзка и служат за сравнение за изработване на употребата, специфична за Промяната.

[3] *Интерпретация*

Тази част е най-важният и обикновено най-обхватният компонент на речниковата статия. В нея се съобщава всичко, което се получава от лингвистично релевантните резултати от анализа на писмените данни от Корпуса на Промяната. Интерпретацията се отнася до:

- случаи във връзка с разделянето на текстовите корпуси в отделните фази;
- пояснения във връзка с реалиите и значенията;
- причини и начин на промените, свързани с периода на Промяната (нови лексеми, нови значения, промени в честотата на употреба);
- синоними / антоними към заглавката от периода на Промяната с друг корен на думата;

- въпроси и оценка (напр. в зависимост от политическото местоположение);
- образуване на определени текстови видове, извори, предметни области;
- натрапващи се нови начини на употреба (преди всичко нови синтагматични единства - съдържателни единства, които са в синтагматични отношения;
- граматични особености;
- словообразователни конструкции;
- допълнителна енциклопедична информация и информация, свързана с езиковата история;
- вторична литература.

Този компонент е сърцевината на речниковата статия. Той се означава чрез дискурса и стила на разказа. Вътрешно той е незначително стандартизиран, особено защото отделните аспекти на интерпретация в различните случаи имат различна тежест. Една определена вътрешна структура съдържа този обхванет текстов компонент, така че на аспектите 'синтактични единства' и 'словообразуване', които дават особено богати откъм материал отрязъци, са посветени отделни подотрязъци.

[4] Резюме

Този компонент съдържа кратко резюме на лингвистичните находки, релевантни за периода на Промяната по отношение на характеризирането като нови лексеми по отношение на значението и употребата.

[5] Писмени източници

Този компонент предлага към заглавията и избрани словообразователни конструкции избор на писмени доказателства от Корпуса на Промяната, за които се дават систематични сведения в интерпретационната част. В този компонент се документира и научно верифицира релевантната за периода на Промяната употреба на въпросната заглавка. Писмените източници придават на лингвистичните твърдения висока степен на автентичност.

[6] Литература

Компонент [6] е единственият факултативен; в дадения случай той означава лингвистична литература специално към заглавката и нейното словообразователно гнездо.

4.2. Групова статия

В груповата статия се представят лексикални единства от една и съща част на речта, които имат еднакви/подобни или противоположни значения, т.е. такива, които са в парадигматична връзка и които са близки поради еднаква комуникативна релевантност, напр. *Beitritt/Anschluß/Angliederung/Annexion/Einverleibung/Übernahme/Vereinnahmung; Marktwirtschaft/Planwirtschaft/Kommandowirtschaft; alt/neu.*

Структурата на груповата статия се различава дотолкова от единичната статия, доколкото в интерпретационната част на срещащите се и разпростиращи се върху всички членове на тази група лексеми аспекти са във връзка с езика и това се представя за една или друга единична лексема специфично при присъединяването на компонент [3] в малки отрязъци от единични думи (означението 'статия' поради отсъстващата самостоятелност на този отрязък не отговаряло напълно).

4.3. Рамкова статия

В рамковата статия се обхващат лексикални единства от едни определени от периода на Промяната тематични рамки, следователно до известна степен те принадлежат към темата, така да я наречем 'ключовата тема'. Те могат да принадлежат към различни части на речта и да се различават по значение. Такива, разглеждани от нас тематични рамки са напр. /въздействие на Съветския съюз като образец/ (тук се отнасят лексеми като *Glasnost* 'гласност', *Perestroika* 'перестройка', *Umgestaltung* 'преустройство', *neues Denken* 'ново мислене', *Tapetenwechsel* 'смяна на политическата линия' или означения за представителите на старата система (тук се отнасят лексеми като *Altlast* 'личност с комунистическо минало', *Betonkopf* 'бстонна глава', *Blockflöte* 'личност, член на блокова партия заедно с ГЕСП', *Hardliner* 'хардлайнер', *rote Socke* 'човек, който е свързан с идеологията на комунистическата партия, буквално червен чорап', *Seilschaft* 'използване на връзките на старата, комунистическата система при новите условия след 1989 г.', *Wendehals* 'бояджия в политическото значение, буквално човек, който си върти главата по посока на политическия вятър').

Формалната структура на рамковата статия напомня тази на груповата статия: върху една относително изчерпателна обща интерпретация на тематично обединеното поле от лексеми следват кратки отрязъци от особености в употребата на отделни членове на полето.

5. Един пример: кръгла маса

В следващото изложение бих искал с пример от ключовите думи - *кръгла маса*, който се представя в една единична статия да илюстрирам нашата работа по анализа, свързана с корпуса и подкрепена с компютърни данни.

Във връзка с това ще се спра само на съществените факти, без да представям в подробности речниковата статия. Този пример свидетелства за появата на нова лексема - в този случай една нова лексема от съчетание - в периода на Промяната. По отношение на Корпуса на Промяната може да се установи, да се постави такава цел и да се документира как се е образувала и как се употребява тази лексема в периода на Промяната.

В немския стандартен език може да се изрази узуално (срв. РСНЕ, НУР) с метафоричната употреба на *кръгла маса* (разговори, преговори), че се отнася до разговори, преговори и под. „между равноправни участници“ (РСНЕ). Конкретната форма на масата за преговори

- дали тя е кръгла, овална, квадратна или правоъгълна - е без значение. На това отговаря като цяло и езиковата употреба във фази 1 и 2 (от юли до ноември 1989 г.) Отделно обаче е установено, че става дума за идея, за възглед, за необходимост да се означи една институция с означение 'кръгла маса' по полски и унгарски образец. Прилагателното *кръгъл* се появява винаги изписано с малка буква, чрез което се показва връзката с конкретното значение. Между другото чрез заграждането на израза с кавички („*кръгла маса*“) се посочва неговата семантична изолация.

След съответната подготовка - това би трябвало да се вмъкне помежду като разбираема помощ - на 7.12.1989 г. в Източен Берлин беше създадена институцията „*кръгла маса*“. В разстояние на тримесечната ѝ работа (7.12.89 - 12.3.90), която се покрива съществено с нашата фаза 3, кръглата маса имаше общо 16 заседания. Под ръководството на трима представители на църквата в ГДР на кръглата маса седяха представители на реструктурираните бивши блокови партии, на новоосновените партии и многобройните граждански движения със самостоятелни поръчения, които имаха функция на форма на публичен контрол върху работата на правителството на Модгов. Малко преди първите свободни избори за Народна камара на ГДР (18.3.90 г.) кръглата маса беше разпусната, с което работата ѝ би трябвало да се разглежда като свършена. В съгласие с този исторически период възникна и големият брой писмени текстове от Корпуса на Промяната от фаза 3.

Външното, веднага набиващо се в очи следствие от институционализирането, е изписването без изключения на прилагателното като съставна част с главна буква - *Кръгла маса*. С това отпада необходимостта да се употребяват кавички за изтъкване функцията на този двучленен израз като единство за назоваване.

В повечето от писмените източници изразът *Кръгла маса* служи за означаване на конкретен колектив от хора, който в Берлин за ГДР представляше институцията *Кръгла маса*. С това са свързани значителни промени в употребата по отношение на фази 1 и 2.

Особено ясно става значението 'колектив от хора', когато заглавката е граматически субект, напр.

der Runde Tisch macht Vorschläge 'кръглата маса прави предложения';
bildet Arbeitsgruppen 'образува работни групи';

der Runde Tisch beschließt, verabschiedet, fordert, verweigert etw. 'Кръглата маса решава, се прощава с..., изисква, отказва нещо';

der Runde Tisch unterbricht seine Beratungen, will Garantieren, hat (k)ein Mandat für etw. 'Кръглата маса прекъсва заседанията си, иска гаранции, има /няма мандат за нещо'.

Все пак нямаше само една *Кръгла маса* за едно еднозначно означение като назованата централна *Кръгла маса* в Източен Берлин, а паралелно към нея - много *Кръгли маси* на различни равнища, които се стараяха да намерят евентуално консенсно решение на наличните проблеми за определени области, тъй като още не съществуваха нови, демократично легитимни институции и колегии, които да решават въпросите.

Съответната компетентна област се споменава почти винаги като предходно или следходно определение, също и за да не се смесва с централната *Кръгла маса*. Определителните допълнения дават локална или /и предметна ориентация, напр.

(локална)

der Runde Tisch im Bezirk Leipzig 'Кръглата маса в окръг Лайпциг'; *am Runden Tisch des Kreises* 'на Кръглата маса на ... край'; *am Parchimer Runden Tisch* 'на Кръглата маса в Пархим'; *die örtlichen Runden Tische* „местните Кръгли маси“

(предметна)

ein Runder Tisch für Bildungsfragen/der Gewerkschaft /der Jugend /von Frauen/ zum Sport „Кръгла маса по въпросите на образованието / профсъюзите / младежта / жените/ спорта’; *ein Grüner Runder Tisch* 'Кръгла маса на Зелените'

По отношение на тези нецентрални институции, респ. колегии може да се говори и в множествено число (в дадения случай във връзка с централната *Кръгла маса*, която като такава по природата си не може да има множествено число).

Във фазите на Промяната 4,5 и 6 централната *Кръгла маса* и *Кръглите маси* от друг вид естествено играят постоянно маловажна роля в публичната дискусия. Според политическото положение има повече носталгични или по-скоро иронични погледи обратно към фаза 3, които се демонстрират в езикови обрати като:

der aufgelöste, frühere, nicht mehr benötigte Runde Tisch 'преустановилата съществуването си, бившата, вече ненужната Кръгла маса';

der Runde Tisch der Anfangszeit / der DDR im Frühjahr 'Кръглата маса на началото / на ГДР през пролетта';

zur Zeit /zu Zeiten des Runden Tisches, der Runden Tische 'по време на кръглата маса / на кръглите маси'

Като резюме на анализа и интерпретацията на богатия материал от Корпуса, приведен тук само частично, може да се установи, че в периода на Промяната по образец на някои други езици и въз основа на узуалното фразеологично съчетание „на кръглата маса“ възниква самостоятелна субстантивна лексема-съчетание *Кръгла маса* със значения:

1) 'обща извънпарламентарна институция, състояща се от представители на определени партии и групировки за обсъждане на обществено релевантни проблеми и за неформално участие в упражняване на властта в кризисната фаза на ГДР между Промяната и изработването на демократични легитимни отношения към властта;
а) на централно политическо равнище;
б) на нецентрално равнище'

2) колегия от равноправни участници а) от 1а ; б) от 1б'

6. Вместо заключение

Предвижданата публикация - повече книга за думите отколкото речник в обичайния смисъл - прави опит да поднесе с посредничеството на необходимите фонові знания езикова информация за значението и употребата на ключовите думи от периода на Промяната 1989/90. Относителната стандартизация на статиите, които биха могли да се направят достъпни с един регистър на думите, от една страна, и разказвателният дискурсивен начин на представяне в отделна статия, от друга страна, правят книгата подходяща както като справочник, така също и като книга за един от ранните периоди на немското езиково развитие. Тя е предназначена за широк кръг читатели, за лаиците с интерес към езиковото развитие, също и за професионалисти, обучаващи и изучаващи немски език вътре и извън страната, германистични лингвисти и лексикографи, също и за преводачи, публицисти и историци.

Литература

*** Студията е изнесена като доклад на Лексикографския симпозиум в Копенхаген през май 1994 г. и ще излезе от печат в поредицата *Lexicographica, Series Maior* на издателство Niemeyer Verlag Tübingen - *Schlüsselwörter der Wendezeit. Ein lexikologisch-lexikografisches Projekt zur Auswertung des ID⁵-Wenderkorpus*. Тук бих искала да благодаря на издателството за предоставената ми възможност за превод.**

- Duden. Deutsches Universalwörterbuch (1983, ² 1989): Hg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von Günther Drosdowski. - Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. In zwei Bänden (1984): Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Günter Kempcke. - Berlin: Akademie-Verlag.
- Herberg, Dieter (1993): Die Sprache der Wendezeit als Forschungsgegenstand. Untersuchungen zur Sprachentwicklung 1989/90 am IDS. - In *Muttersprache* 103, 264-266.
- Herberg, Dieter/Stickel, Gerhard (1992): Gesamtdeutsche Korpusinitiative. Ein Dokumentationsprojekt zur Sprachentwicklung 1989/90. - In: *Deutsche Sprache* 20, 185-192.
- Polenz, Peter von (1993): Die Sprachrevolte in der DDR im Herbst 1989. Ein Forschungsbericht nach drei Jahren vereinter germanistischer Linguistik. - In: *ZGL* 21, 127-149.
- Strauß, Gerhard (1988): Neue Wege in der Lexikographie des politisch-ideologischen Wortschatzes. - In: K. Hyldgaard-Jensen, A. Zettersten (eds.): *Symposium on Lexicography III*. (Tübingen: Niemeyer) (= *Lexicographica. Series Maior* 19) 183-213.
- Strauß, Gerhard/Haß, Ulrike/Harras, Gisela (1989): *Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist. Ein Lexikon zum öffentlichen Sprachgebrauch*. - Berlin, New York: de Gruyter (= *Schriften des Instituts für deutsche Sprache* 2).
- al-Wadi, Doris (1994): *COSMAS. Ein Computersystem für den Zugriff auf Textkorpora. Version R. 1.3-1. Benutzerhandbuch*. - Mannheim: Institut für deutsche Sprache.